

Tidskrift för Framtid
1964/5

På tvären

Göran Albinsson

HÖJ VÄLFÄRDEN — LEGALISERA HYRESHAJARNA

Sverige är ett av de få länder, som brukar nomineras såsom ett överflödssamhälle. Till ett dylikt samhälles speciella problem hör brist, ransonering och köer, dvs företeelser som vanligen inte förknippas med överflöd. Vad som åsyftas är köerna utanför bostadsförmedlingarna, skolorna, sjukhusen, ålderdomshemmen, daghemmen, parkeringsplatserna och flera andra ställen. Det är genomgående fråga om sektorer där det offentliga påtagit sig ansvaret för försörjningen.

Diskussionerna om hur överflödssamhällets köer och ransoneringar skall avvecklas har i huvudsak kretsat kring två alternativa vägar. Den ena tar fasta på att köerna är en återspeglning av att prismekanismen satts ur spel. De varor och tjänster det här är fråga om tillhandahålls gratis eller till priser som betydligt underskrider produktionskostnaderna. På en fri marknad anpassar sig utbud och efterfrågan till ett jämviktspris. På en reglerad marknad däremot sköts fördelningsfunktionen genom någon form av ransonering. Från välfärdssynpunkt har en marknad med jämviktsprismekanism vissa positiva egenskaper. När konsumenterna i enlighet med sina värderingar själva bestämmer hur konsumtionsutgifterna skall fördelas återspeglar prisstrukturen konsumenternas värderingar av de olika varornas och tjänsternas inbördes begärlighet.

Huvudmotiven för att sätta prismekanismen ur spel har varit av rättvise- och socialpolitisk natur. Man har önskat göra konsumtionen oberoende av inkomstförhållandena. De som förordat, att jämviktsprismekanism skall ersätta köer och ransoneringar som fördelningsinstrument, har därför i allmänhet rekommenderat åtgärder som neutraliserar de socialpolitiskt icke önskvärda bieffekterna. Genom sina möjligheter att påverka inkomstfördelningen har staten en utmärkt arsenal härför.

Den andra och politiskt bäst förankrade vägen att avskaffa köerna förutsätter ett bibehållande av gratisprincipen. Detta innebär att en ökning av tillgången blir det enda sättet att nå målet. I vissa fall medför fortgående kvalitetshöjningar att den utbudna mängden blir mindre än den skulle vara vid oförändrad kvalitet. Detta torde bl a vara fallet på sjukvårds- och bostadsområdena. I andra fall sänks kvaliteten drastiskt för att den utbudna mängden skall kunna öka. Ett exempel härpå utgör undervisningen med sänkta kompetenskrav på lärarna, större klasser och lägre kursfordringar. Man är dock medveten om att det kan dröja decennier innan bostadsbristen byggs bort, innan sjuk- och tandvård blivit fria nyttigheter etc.

Det verkar rimligt att räkna med, att kösamhället i sin nuvarande inriktning kommer att bestå ännu i många år. Under sådana omständigheter finns starka skäl att komplettera diskussionen om hur kösamhället bör avvecklas med en diskussion om hur det intill dess bör vara utformat. Vårt tänkande i ransoneringsfrågor är starkt präglad av krigsårens speciella villkor och erfarenheterna av brattsystemet. Det är emellertid mycket som talar för att välståndsepokens problem av denna art i flera avseenden är väsensskilda från beredskapstidens. Är det tex givet, att de skäl som under kriget talade för att kriminalisera överlåtelse av ransoneringskort är relevanta i dag? Onekligen vore det värdefullt med en förutsättningslös analys av överflödssamhällets ransoneringsproblematik. Här skall pekas på

några centrala inslag i en ekonomisk analys, som implicerar en omprövning av våra ransoneringsprinciper.

Utgångspunkten är att utbudet framstår som givet och skall fördelas gratis eller ganska billigt. Detta tänkes ske genom att konsumenterna rangordnas till en kö, varefter de får göra sina köp i tur och ordning. Prioriteringsprincipen kan vara anmälningsdatum i förening med familjeförhållanden eller yrke som i bostadsköerna, betygspoäng som i skolköerna, sjukdomsbild och/eller anmälningsdatum som i vårdköerna etc. Ofta är kösystemet kombinerat med ett ransoneringsystem. Bara inom vissa gränser får sålunda den bostadssökande välja lägenhetsstorlek.

En plats i kön är personlig och inkonvertibel. Ingen får alltså överlåta, byta eller sälja sin köbricka. När det gäller vissa former av ransoneringsformer kan utan tvivel starka skäl anföras mot att göra ransoneringsbevis konvertibla. I en situation med stark varubrist ökar den effektiva efterfrågan om de som inte själva förbrukar hela sina ransoner tillåts överlåta sina outnyttjade tilldelningar. Förbudet mot överlåtelse av inköpsrätt å motbok var betingat av nykterhetspolitiska överväganden. Frågan är nu om det finns några motsvarande skäl för att överflödssamhällets körorätter skall vara inkonvertibla.

Låt oss ur några viktiga aspekter jämföra å ena sidan ett tänkt läge som karakteriseras av att själva körorätterna — men naturligtvis inte köobjekten — är föremål för marknadsprissbildning med å andra sidan det nuvarande tillståndet. Det finns anledning tro, att välfärden är större i det förra fallet än i det senare. Det bör därför te sig attraktivt för ett välfärdssamhälle att tillåta konvertibla körorätter. Det är ju så, att i fallet med rätt att sälja köbrickorna har varje person möjlighet att köpa exakt samma saker som i alternativet där köbrickorna ej får överlåtas. Välfärden kan alltså inte vara lägre i det förra fallet. Därtill kommer emellertid att i det förra fallet står en lång rad konsumtionsalternativ till buds, som ej föreligger i det senare fallet.

Denna utökning av valmöjligheterna måste rimligtvis göra att välfärden är större i samhället med konvertibla körorätter. Både säljarna och köparna kan ju erhålla en uppsättning varor och tjänster som de värderar högre än vad de kan få vid ett system utan överlåtbara körorätter.

Man kan också säga, att införandet av en jämviktsmarknad på köbrickor leder till en från välfärdssynpunkt optimalare inkomstfördelning mellan konsumenterna. Många kan nämligen få det bättre utan att någon behöver få det sämre. Därmed är inte sagt, att reaktioner skulle utbli. Ett kösystem är ju ett sätt för samhället att diskriminera. Av allt att döma fördras en diskriminering lättare när den sker *in natura* än när den sker genom kontantbetalningar. Tag bostadsmarknaden som exempel. De som innehar hyresrätter eller står långt fram i bostadskön utgör ett nutida frälse, som utan motprestation fått favörer. Legalisering av handel med hyresrätter och platser i bostadskön skulle säkert leda till en mycket optimalare fördelning av lägenhetsbeståndet. Samtidigt skulle emellertid också det godtyckliga sättet varpå bostadsfrälset nominerats bli uppenbart på ett handgripligt sätt.

Hyresmarknaden är intressant därför att den faktiskt erbjuder ett praktiskt exempel på frälseprivilegier, som kan omvandlas i pengar. Hyresrätten till kommersiella lokaler kan nämligen säljas. Priset utgör det kapitaliserade värdet av skillnaden mellan hyran under fri prissättning och den nuvarande priskontrollerade hyran. Värdestegringen tillfaller alltså den avgående hyresgästen och inte fastighetsägaren. På bostadsmarknaden är endast den rudimentäraste formen av byteshushållning tillåten för hyresrätter: det direkta lägenhetsbytet. Varför skulle inte den marknaden kunna göras smidigare genom att penningen introducerades som bytesmedel? Fördelarna med en hushållning fotad på ett allmänt bytesmedel har varit kända i sekler.

Det är här inte plats att nämna alla tänkbara konsekvenser, som en fri prissättning på hyres- och körorätter kan tänkas få. Ett allvarligt problem

är risken att en övergång till normala förhållanden kan fördröjas genom att det bland konsumenterna skapas grupper med starka "vested interests" i den existerande situationen. Det är troligen enklare att kapitalvinstbeskatta ett fåtal fastighetsägare än många hyresgäster. Systemet kanske passar vissa områden bättre än andra. Barndaghemmen bör lämpa sig väl för ett experiment. Ingen husmor med rätt att placera sina barn på daghem skulle naturligtvis sälja sitt privilegium, om hon inte fann det förenligt med familjens intressen. Ej heller skulle någon köpa en plats om vederbörande inte hoppades att

därigenom öka familjens välfärd. Producenten — välfärdsstaten — kunde glädja sig åt att de med nödvändighet godtyckliga tumregler, som måst ligga till grund vid platsfördelningen, kompletterades med en flexibel marknadsmekanism.

Ovanstående kan sammanfattas i några provokativa satser. I väntan på en avveckling bör överflödssamhällets kösystem göras flexibla. Rensa ut beredskapsmoralen. Höj välfärden genom att tillåta marknadsprusbildning på köbrickor, hyresrätter och andra privilegier, vilket innebär att hyreshajar och liknande förvandlas till hedervärda mäklare.